

به یاد حجة الوداع

اعلامیه حقوق انسانی یکهزار و سه صد سال قبل

در اوقاتی که بشریت غرق دریای جهالت بود. در زمانی که میلیونها نفوس انسانی در آتش استبداد امپراطوریهای بزرگ میسوختند، و شاهنشاهان مالك الرقاب مردم بودند. در عصری که روشنی دانش زوایای تاریخ دماغ انسانی را روشن نساخته و انقلاب فرانس و تعالیم منتسکیو و روسو و امثال آنها، درس حقوق و مساوات و آزادی را به بشر نداده بود. در شهر کوچک مدینه، رهنمای بزرگ بشر و فرستاده خدا علیه الصلواة والسلام، به ملت عرب درس آزادی و حقوق انسانی میداد، و بشریت مظلوم را بمعراج سعادت، مساوات و حقوق بشری رهنمای میفرمود، و انتقال بردگی و اغلال اسارت را از دوش انسان برمیداشت که قرآن عظیم اشارت فرموده: و یضع عنهم اصرهم والاغلال الی کانت علیهم (الاعراف ۱۵۷) یعنی پیمبر بارهای گران و زنجیرهایی را که بدوش انسان بود بر میدارد.

تعالیم قدسی و انفاس میمون این مرد خدا آنقدر سودمند و موثر بود، که اگر اعرابی بادیه آنرا شنیدی، انسان حق شناس گشتی، و دیری نگشت که وی ملت بزرگی را آفرید، که از سواحل اوقیانوس کبیر تا اقصای چین پهن گشت و انسان را درس آزادی و حریت و مساوات و حق شناسی داد.

در علم حقوق که در دانشکده های جدید پوهنتونها به اولاد ما می آموزند، بتقلید علمای اروپا مینویسند، که در قرن هفدهم و هجدهم نظریات حقوقی دانشمندان مغرب زمین امثال هوبس و کانت و میلتن و منتسکیو و ژان ژاک روسو و جون لوك و غیره هم مورد توجه عموم قرار گرفته و بر اثر آن وقایع ۱۶۸۹ انگلستان و اعلان استقلال امریکا در ۱۷۷۶ و اخیراً در ۱۷۸۹ منجر به انقلاب کبیر فرانسه گردیده و بصورت اعلامیه حقوق بشر در آمد، که نخستین بار حقوق بشر در اعلامیه مورخ ۱۳ فروری ۱۶۸۹ مندرج بود، و بعد ازان بتاريخ ۴ جون ۱۷۷۶ در امریکا، و بتاريخ ۴ اگست ۱۷۸۹ در اعلامیه حقوق بشر از فرانسه اعلان گردید، و آزادیهای بشری و حقوق مساوات و تامین مالی و جانی و حق دفاع در مقابل ظلم و ستم، به بشر داده شد.

این سخن صحیح است که حقوق بشری را در قرن ۱۷-۱۸ بصورت علمی در آورده و ترتیب و تبویب داده اند، و ما هم ممنون مساعی علمی مؤسسين علم حقوق اروپا می باشیم ولی بایست به

اولاد ما این را هم درس دهیم که خود ما شرقیان درین باره چه کرده ایم؟ آیا پیام حقوق انسانی را ما بگوش دنیا نرسانیده ایم؟ آیا علم فقه و اصول فقه و قانون گذاری اسلامی و احادیث نبوی و اجماع امت، در راه تجزیه علمی این حقوق و ترتیب آن چه کار ها کرده، و در کتب فقه و خراج و سیر و اصول، ایمه بزرگ اسلامی در باره علم حقوق چه خدماتها کرده اند؟ اینها موادیست که باید از نظر تحقیق جدید، داخل دروس حقوقی فاکولته های ما با شد، تا اولاد ما بدانند، که این علم، مخلوق و آورده خاص مردم اروپا نیست، ما مسلمان و شرقیان نیز بهره خاصی در آن داریم، و در اوقات تاریکی که بشر چشم نکشوده بود، همین ما مردم دنیا اعلان حق و مساوات و آزادی داده ایم.

حضرت علامه اقبال چه خوش گفته بود:

حکمت اشیا فرهنگی زاد نیست	اصل او جز لذت ایجاد نیست
نیک اگر بینی مسلمان زاده است	این گهر از دست ما افتاده است
چون عرب اندر اروپا پرکشاد	علم و حکمت را بنا دیگر نهاد
دانه آن صحرا نشینان کاشتند	حاصلش افرنگیان برداشتند
این پری از شیشه اسلاف ماست	باز صیدش کن که از اوقاف ماست

(پس چه باید کردص ۴۰)

در قرآن و سنت که دو منبع مهم تعالیم اسلامی است، مواد بسیار مهمی در باره مسایل حیاتی و زندگانی اجتماعی و مدنی موجود است، که فقهای اسلامی علیهم الرحمه ازان استنباط احکام نموده و علوم وسیع و مفید فقه و اصول وغیره را تشکیل دادند. که اینک ما درینجا یکی از احادیث صحیح نبوی را مورد مطالعه و استفاده قرار میدهیم:

یک مثال

روزیکه حضرت پیامبر رحمت صلوه الله علیه حجه الوداع به بلد مقدس خویش و بیت الله روی آورد، به جمعیت مومنانیکه در آن شهرگرد آمده بودند، خطا به ای داد، که مهمترین حقوق انسانی را در آن تثبیت فرمود. این خطبه حجه الوداع که آخرین خطبه آنحضرت است، نخستین اعلامیه حقوق بشر شمرده میشود، که پیران دین مبین اسلام آنرا در ربع مسکون بگوش اکثر انسانهای مظلوم رسانیدند، و پیام اخوت و برادری و برابری را به جهانیان دادند.

یک حصه متن خطبه مبارک پیغمبری چنین است:

”ایها الناس! اسمعوا منی ابین لکم ، فانی لا ادری لعلی القاکم بعد عامی هذا، فی موقفی هذا.....“

ایها الناس! ان دماء کم و اموالکم علیکم حرام کحرمة یومکم هذا فی شهرکم هذا ، فی بلدکم هذا، الا، هل بلغت؟ اللهم اشهد!

ایها الناس! انما المومنون اخوه، لایحل لامرئ مال اخیه الا عن نفسه منه...
ایها الناس! ان ربکم واحد، وان اباکم واحد، کلکم من آدم، وآدم من تراب، ان اکرمکم عندالله اتقاکم. لیس لعربی فضل علی عجمی الا با لتقوی...“

ترجمه: ای مردم! پند مرا بشنوید، زیرا نمیدانم که پس ازین سال شما را درینجا باز می یابم یا نه؟ ای مردم! خون و خواسته شما مانند این روز و ماه و شهر بر یکدیگر حرام است. آیا من پیغام خود را رسانیدم؟ خدایا گواه باش! ای مردم! مومنان برادران یکدیگراند، و بدون خوشنودی خواسته برادر را گرفتن روانیست. ای مردم! پرودگار شما یکی و پدر شما یکیست، همه از آدمید، و آدم از خاک، بدرستی که پارسا ترین شما بهترین شماست، عربی را بر عجمی برتری نیست، مگر به پارسایی...
درین کلمات طیبه مساوات حقوقی و آزادی و تأمین جانی و مالی و برادرای انسانی به خطاب عمومی (ایها الناس) اعلان گردیده، که امروز هم اساسهای مهم اعلامیه های حقوقی بشریست.

باید گفت: که در ضبط و نقل این خطبه مهم که شالوده حقوق اسلامی است، علمای اسلام از کمال تدقیق و کنجکاوی کارگرفته و تمام نکات آنرا با عبارات مرویه ضبط کرده اند، که اینک برای تکمیل فواید آن شرح داده میشود:

آزادی و تأمین مالی و جانی

در روایت صحیح بخاری و مسلم و ترمذی تأمین مالی و جانی و عرضی بعبارات دماء کم و اموالکم و اعراضکم توثیق شده (تیسیرالوصول ۱-۲۲) و این همان اصلی است که بعدها در اعلامیه حقوق بشر ۱۷۸۹ فرانسه در ماده اول بنامهای آزادی فردی و مالکیت شخصی و تأمین مالی و جانی افاده شده و در اعلامیه جهانی حقوق بشر سازمان ملل متحده ۱۹۴۸ در ماده ۳ گنجانیده شده است. در خطبه مقدسه کلمه اعراض بصیغه جمع، معانی وسیع اقسام آزادیهای انسانی را در بردارد، که حقوق بشر آنرا تشریح داده است.

علمای حقوق آزادی شخصی را که در ماده اول اعلامیه حقوق بشر ۱۷۸۹ فرانسه و ماده اول اعلامیه جهانی ملل متحده ۱۹۴۸ ذکر شده اصل قرار داده و نتایجی را از آن گرفته اند که در حقوق و قوانین اساسی تمام ملل جای داشته و مراعات میشود. یکی از آن نتایج اینست که هیچکس را نمیتوان مجرم قرار داد، جز در مواردیکه قانون آنرا جرم شناخته است (ماده ۸ حقوق فرانسه و ماده ۱۱ جهانی). این اصل اصیل حقوق در خطبه مقدسه بروایت صحیح ترمذی بعبارتی تشریح شده که

هیچکس دیگری را و حتی پدر پسر خود را و پسر پدر خود را به گناهی که نکرده متهم ساخته نمی تواند (تیسیر الوصول ۱-۲۲)

حق تملیک و منع رباء

در صحیح ترمذی و سیره ابن هشام (ص ۹۶۸) و البیان والتبیین (۲-۲۴) و غیره حق مالکیت اموال ذکر شده و مومنان را از تعدی بر اموال یکدیگر باز داشته اند، و میفرمایند که مسلمان برادر مسلمان دیگر است، آنچه بر خود روا دارد، بر او پیرزو باید داشت، و اگر مال امانت پیش کسی باشد، آنرا باید بصاحبش برساند، و از رباء و سود خوری بپرهیزد و این همان اصلی است که در ماده (۱۷) اعلامیه حقوق فرانسه و نیز ماده (۱۷) اعلامیه جهانی حقوق بشر تصریح گردیده است.

حقوق مساوات

چنانچه در متن عربی خطبه گذشت، رهنمای اسلام، انسانها را از نسل و پدر واحد شمرده و جز تقوی یکی را بر دیگری ترجیح نداده است (رجوع کنید الوثائق السیاسیه فی العهد النبوی ص ۲۱۲ این اصل نیز و بعد از هزار سال، در ماده اول حقوق بشری فرانسه و ماده دوم حقوق جهانی تشریح شد، که هر کس بدون تمایز نژاد و رنگ و جنس و زبان و ملیت از تمام حقوق انسانی بهره مند میگردد، و تساوی در مقابل قانون و پرداخت مالیات و اشتغال بمشاغل ملی و دولتی، و تساوی در مقابل دادگاهها، از فروع حقوقی این اصل اصیل است که هزار سال قبل از انقلاب فرانسه، از بطحی و بیت الله از زبان مبارک حضرت پیغمبر اسلام اعلام شده بود.

حقوق نسوان

در خطبه و داعیه توصیه شده که با زنان خود بخوبی رفتار نمایید، زیرا ایشان بر شما حقوقی دارند و شما را نیز بر آنها حقوقی است، همواره با زنان نیکویی ورزید زیرا ایشان را شما به امانت خدا گرفته اید. درین خطبه در باره آداب ازدواج و امور خانه و زنا شویی هدایاتی داده شده (رجوع کنید به سیره ابن هشام ص ۹۶۸ و الیعقوبی ۲-۱۲۲ و طبری ۱۷۵۳).

این رعایت حقوق نسوان و توصیه رفتار نیک با آنها، که سیزده قرن قبل داده شده، در تاریخ حقوق بشری اهمیت بسزایی داشته و باید آنرا در تاریخ تهذیب انسانی قدیمترین اساس حقوق نسوان و اصلاح جامعه بشری شمرد. در حالیکه اعراب قبل الاسلام دختران نوزاد را زنده بگور میکردند، و زادن دختر را ننگ میدانستند. و اینک ماده (۱۶) حقوق جهانی نیز در باره همین اصل اصیل اجتماع است، که تشکیل خانواده و زناشویی و حقوق آنرا شرح میدهد.

چون بعد از تشکیل خانواده مسئله ارث نیز بوجود می‌آید، لهذا خطبه مقدسه در آن باره نیز هدایت می‌دهد که حقوق ورثه را همواره رعایت نمایند.

منع قتل وکشتار

این خطبه بروایت ابن عمر که صحیحین بخاری و مسلم ضبط کرده اند، در پایان عبارات موثری دارد و فرماید: ”در یغا و فسوسا! اگر بعد از من باز کافرگشته و گردن یکدیگر را بزنید! این پیام را به غایب برسانید!“ و ازین پدید می‌آید که در نظر پیامبر رحمت، جامعه انسانی بوده و تنها اشخاص حاضر را مخاطب نفرموده اند.

(مجله سروش شماره ۲ جلد ۴، ۱۵ جون ۱۹۵۹م)